

Краснолиманський міський Центр позашкільної роботи

**Активізація розвитку пізнавальних процесів вихованців
через нестандартні форми і методи проведення занять**

(на допомогу керівникам гуртків)

**Підготувала: Яковлева Т.Г.,
методист ЦПР еколого-
натуралістичного напрямку**

**м. Красний Лиман
2014р.**

Активізація розвитку пізнавальних процесів вихованців через нестандартні форми і методи проведення занять

Відомо, що будь-яке гурткове заняття – це складне педагогічне явище, витвір таланту кожної особистості, де є змога щоразу показувати зразки засвоєння гуртківцями знань, умінь та навичок.

Кожне гурткове заняття – це окрема вистава, де режисером є саме керівник гуртків, а гуртківці – актори, які творять у міру можливості це дійство.

В залежності від провідної дидактичної задачі і структури заняття, гурткові заняття поділяють на такі типи:

- 1) комбіновані заняття – де керівник гуртків пояснює, закріплює, повторює, контролює;
- 2) заняття вивчення нового матеріалу;
- 3) заняття закріплення знань, умінь, навичок;
- 4) заняття вправ і практичних робіт;
- 5) заняття узагальнюючого повторення (узагальнюючі заняття);

Але бувають і інші види учбової діяльності, які важко включити в таку класифікацію, наприклад заняття на пришкольній ділянці, екскурсії, вступні заняття і т.д.

Гурткові заняття, які не вкладаються (повністю або частково) в межі виробленого та сформульованого дидактикою, на яких керівник гуртків не дотримується чітких етапів навчального процесу, традиційних методів роботи - **нестандартні**.

Таке гурткове заняття – передусім, творчість, самобутність, навіть мистецтво керівника гуртка, педагога – майстра, який застосовує власні нетрадиційні форми роботи з гуртківцями, використовує індивідуальні, часто саморобні (і тим найбільш корисні для гуртківців) дидактичні матеріали, дедалі більше урізноманітнюючи й удосконалюючи їх. Для таких занять характерними є інформаційно-пізнавальна система навчання, оволодіння готовими знаннями, пошук нових, розкриття внутрішньої сутності явищ через гру, диспут. Велике значення відіграє емоційна сфера дитини, розвиток її природних задатків, удосконалення здібностей.

Джерелом підвищення ефективності гурткового заняття є інтерес до навчання, самостійна робота, вмиле використання наочності, дидактичного, роздавального матеріалу, диференційований підхід. Кожне заняття повинно бути неповторним і укладатися в пам'яті дитини, вчити мислити, збагачувати мовлення, формувати особисту думку.

Зростаючі вимоги до якості знань гуртківців спонукають керівників гуртків шукати нові форми й методи роботи, які допомогли би будувати навчальний процес на основі найбільшої активізації пізнавальної діяльності гуртківців. Починаючи з емоційно цікавого матеріалу, поступово керівник підводить гуртківців до необхідності знати закономірності, виділити головне. Керівнику потрібно звертати увагу на запитання на зразок «Що?», «Де?», «Коли?», частку заняття віддавати на пошуки відповідей на запитання «Чому? Для чого? З якої причини? До чого це призвело?». Ось саме тут у гуртківців починає народжуватися думка. Інтерес до гурткового заняття з'являється лише тоді, коли гуртківці мають змогу виявити на занятті й поза ним свої знання, вміння, власну думку.

Звісно, нестандартні гурткові заняття незвичайні по задуму, структурі, організації, методиці проведення, більше подобаються гуртківцям, ніж постійні за структурою і режимом роботи заняття. Тому практикувати такий вид діяльності потрібно кожному керівнику гуртків.

Особливість нестандартних гурткових занять полягає в такому структуруванні змісту і форми, яке викликало б інтерес в гуртківців, сприяло їх оптимальному розвитку і вихованню.

Успіх організації нестандартного гурткового заняття під час розв'язання проблемної ситуації на етапі засвоєння нових знань чи виконання завдань на етапі застосування набутих знань на практиці залежить від того, як засвоєні прийоми спілкування, розвинута техніка мовлення, мовленнєвий етикет, уміння володіти своїм організмом: міміка, жести, погляд, постава, манера триматися під час розмови, зустрічі і т.д. А саме такі якості допомагають будь-яке гурткове заняття зробити нетрадиційним.

Найпоширеніші нестандартні форми гурткових занять

Заняття фантазії і мислення

Тільки поєднання ерудиції з вільним володінням розумовими, аналітичними діями приносить успіх.

Тому паралельно з розширенням світогляду школярів необхідно працювати над опануванням чотирьох основних розумових дій:

- порівняння;
- абстрагування - конкретизація;
- аналіз - синтез;
- індукція - дедукція.

Це найкраще робити на нестандартних заняттях – заняттях фантазії і мислення.

З їх допомогою збагачується лексичний запас дітей, слова пасивної лексики переходять до активної, розвивається мислення та пізнавальна активність.

Дитячу фантазію можна розвивати, використовуючи хвилинки ерудита. Тільки не потрібно зупиняти дітей. Навчені мислити «правильно», ми так само вчимо мислити і творити дітей. Не варто їхні нестандартні думки сприймати як дурниці, що не заслуговують на увагу.

Під час виконання деяких завдань доцільно застосовувати парну та групову форми роботи.

У молодшому шкільному віці думки часто зароджуються лише завдяки діалогу, який виникає в ході обговорення.

Вихованці виконують разом посильне для них завдання і повідомляють про результат своєї роботи.

Заняття-інтелектуальна розвага

Завдання занять-інтелектуальних розваг:

- перевірка кмітливості, ерудиції вихованців;
- активізація розумової та пізнавальної діяльності;
- задоволення і радість від інтелектуальної розваги.

Добираючи інтелектуальні розваги, слід враховувати вікові особливості дітей, їх попередню освітню підготовку; не залишати поза увагою інтерес до різного роду телетурнірів, вікторин, конкурсів тощо. В більшості випадків при проведенні інтелектуальних розваг із вихованцями необхідно користуватися різноманітними малюнками, схемами, таблицями та іншим яскравим ілюстративним матеріалом.

Загальні правила та ігрові дії повинні бути добре знайомі або в доступній формі доведені до виконавців.

Але найголовніше: розвага повинна залишатися розвагою й в жодному разі не повинна перевантажувати вихованців.

Це залежить від педагога, його вміння збуджувати в кожного учасника первинний Інтерес, надавати розвагам характеру «Турнірів ерудитів», «Що? Де? Коли?», «Поле чудес», «Брейн-ринг» тощо.

Бажання досягти перемоги стимулює активність, доведення розпочатої справи до кінця, пошуку виходу зі «скрутного» становища. У розвагах з вихованцями повинні бути хитрість, загадковість, видумка, забава, які вимагають зосередженості, обдумування, зіставлення мети з кінцевими результатами.

Заняття-екскурсія

Екскурсію варто розглядати як організаційну форму навчання. Саме слово «екскурсія» (лат. «вибігаю») вказує на те, що навчальне заняття проводиться поза навчальним закладом, в природі, на виробництві, в музеї, на виставці тощо.

Основний метод навчання - спостереження предметів, явищ, процесів. Він поєднується з поясненням педагога з бесідою, демонструванням певних об'єктів, зі збиранням матеріалу для гербаріїв і колекцій, з виконанням робіт практичного і дослідницького характеру.

Етапи заняття-екскурсії:

- * підготовка керівника гуртка до екскурсії;
- * підготовка вихованців до екскурсії;
- * проведення екскурсії;
- * підсумки екскурсії.

Екскурсії ілюструють словесні образи й створюють повніше уявлення про предмети та явища навколишнього світу. Різноманітні спостереження в природі сприяють збагаченню лексичного запасу дітей та розвитку їхнього мовлення.

У сприйманні об'єктів екскурсій беруть участь різні органи чуттів. Це сприяє досконалішому вивченню спостережуваних предметів і явищ, а також розвитку самих органів чуттів.

Спілкування з природою викликає прагнення у дітей молодшого шкільного віку не тільки глибше пізнавати, а й охороняти, збагачувати її, виховує їхні естетичні почуття і смаки. Під час екскурсії дитячий організм загартовується й зміцнюється фізично.

Заняття-гра

Усі діти люблять гратися, змагатися, уявляти себе казковими героями, зображувати рослини, тварини, різні явища. І цю любов до гри можна з успіхом використати в навчанні. Граючись, діти із задоволенням вчаться, легко запам'ятовують нову інформацію, не відчують труднощів при ознайомленні зі складними абстрактними поняттями.

Заняття-ігри та успішно застосовуються при вивченні майже всіх шкільних предметів та на заняттях в позашкільних закладах. Вони є цінним засобом виховання і розвитку, активізують психічні процеси, викликають у дітей живий інтерес до процесу пізнання, виробляють у них активну життєву позицію, привчаючи до колективних та індивідуальних форм роботи.

Заняття-подорож

Заняття-подорож можна впроваджувати на заняттях різних гуртків, зокрема на гуртках образотворчого мистецтва, художнього читання, музики тощо.

Організація і проведення ігор-подорожей має відповідати певним вимогам, зокрема:

- чітке формулювання виховної мети гри-подорожі та підпорядкування її змісту діяльності на всіх етапах проведення гри;
- розробка маршруту і складання карти гри-подорожі;
- попередній підбір і виготовлення необхідних атрибутів (ігровий реквізит, маршрутний лист, ілюстративний матеріал);
- використання під час гри-подорожі різних форм виховної роботи (бесіди, конкурси) задля оптимізації виховного впливу в цілому;
- обов'язкове узгодження складності запитань та часового регламенту з віковими можливостями вихованців;

- залучення до підготовки і проведення абсолютно всіх вихованців, з метою активізації творчого потенціалу кожної дитини.

Заняття-конкурс

Заняття-конкурс ґрунтується на творчій діяльності вихованців. Можна проводити конкурси на краще декламування авторських віршів, пісень, складених легенд, казок, оповідань тощо. Кожна дитина має право взяти участь у конкурсі.

Серед дітей обирається спеціальне журі, яке оцінює і коментує якість виконання певних творів. Слідкує за тим, щоб висловлювання членів журі не були занадто суб'єктивними. Для цього керівнику гуртка доцільно роз'яснити критерії оцінювання: чітка дикція, виразність виконання, зміст твору, його оригінальність.

На цих заняттях конкурсанти зазнають радість творчості, а їхні судді матимуть можливість проявити самостійність, уміння оцінювати почуте та грамотно висловити судження.

Важливо, щоб склад журі на різних етапах змінювався (з виховної точки зору).

Оцінюючи творчість дітей, треба бути дуже об'єктивними, щоб не образити їх необережною реплікою.

Заняття з груповою формою роботи

Для підвищення ефективності занять слід використовувати методику організації групової навчальної роботи. Групова форма навчання корисна як для слабких, так і для сильних вихованців. Слабкі збагачуються новою інформацією, мають можливість одержати додаткове пояснення. Завдяки контролю сильних вони роблять менше помилок. А сильні цим самим перевіряють і зміцнюють свої знання. Поділ на групи слід здійснювати, враховуючи індивідуальні особливості та навчальні можливості кожного вихованця.

Групи необхідно створювати гомогенні (однаковий рівень знань) і гетерогенні (різний рівень підготовки). Гетерогенну групу очолює консультант, функції якого - навчати й перевіряти. В його обов'язки входить систематично консультувати вихованців своєї групи з незрозумілих для них питань; він керує пізнавальною діяльністю мікроколективу, проводить усну перевірку знань. Консультантом може бути той вихованець, який швидше за інших засвоює навчальний матеріал, виявляє відповідальне ставлення до навчання, вміє дохідливо пояснювати матеріал, об'єктивний в оцінці знань, вимогливий до себе.

При формуванні груп необхідно враховувати психологічну сумісність дітей і бажання працювати разом.

Заняття-вікторина

Заняття-вікторину можна проводити в кінці вивчення всієї теми з метою підсумовування відомостей про вивчений матеріал.

Умови вікторини можна розробляти разом з усіма вихованцями.

Зазвичай вихованці поділяються на кілька команд: по рядах або вибірково. Утворюються групи дітей, які й змагаються між собою. Визначається кількість очок, одержаних за правильну відповідь, доповнення та ін. Для запису очок на дошці та спостереження за швидкістю реакції вихованців від кожної групи обирають по одному асистенту, які допомагають педагогу.

Заняття-вікторину може бути проведено як з попередньою підготовкою, так і без неї. У першому випадку вихованці заздалегідь знають тему вікторини.

Заняття-вікторину іноді можна проводити й за спеціально заготовленими запитаннями з метою закріплення теми, що вивчається. Тоді він проходить на зразок телевізійної передачі «Що? Де? Коли?».

Заняття-семінар

Підготовка педагога до заняття-семінару включає аналіз змісту навчального матеріалу конкретної теми і складання базових понять та опорних умінь; підготовку завдань для закріплення, систематизації та перевірки вивченого матеріалу.

Структура семінарського заняття

1. Корируюча частина — 8—10 хв. Запитання ставити лаконічно, щоб вони відображали головне. Мета - усна перевірка знань, водночас з якою відбудеться уточнення, доповнення. Функцію контролю може виконати сильний вихованець.
2. Навчальна частина - 20 хв. — головна в семінарі. Її мета полягає в забезпеченні міцного і свідомого засвоєння знань, формуванні відповідних умінь. Значна частина відводиться тренувальним вправам. Таким чином вихованці здійснюють аналітико-синтетичну діяльність, закріплюють і поглиблюють знання, доводять до рівня формувань вмінь і навичок.
3. Контролююча частина - 10-12 хв. - оцінювання знань кожного вихованця. Консультації при перевірці знань не допускаються.

Заняття - «Круглий стіл»

Бесіда за «круглим столом» є невимушеною, що створює умови для комфортного і неформального спілкування в групі.

Можливість висловитися кожному вихованцю стимулюється на заняттях такого типу не тільки завдяки особливому, довірливому тону педагога, а й навіть нетрадиційному зміщенню парт (у формі кола), що дозволяє кожному бачити всіх.

Під час бесіди вихованці можуть звертатися безпосередньо до когось із присутніх, дивлячись на нього і називаючи його ім'я (на традиційних заняттях так не прийнято).

Ведучим «круглого столу» можуть бути не тільки педагог, а й хтось із вихованців. Як і на інших заняттях, тут можуть виникнути цікаві дискусії.

У кінці заняття ведучий дякує учасникам «круглого столу» за бесіду.

Така форма заняття допоможе активізувати пасивних вихованців, а також виховати культуру спілкування.

Заняття-КВД («Клуб веселих і дотепних»)

Заняття-КВД доцільно проводити за зразком телевізійної передачі з командами учасників, ведучим і журі.

Для дітей цікавими є всі традиційні етапи: розминка; домашнє завдання, конкурс капітанів, виїзний конкурс (завдання по селу, місту), конкурс творчих праць.

Тема заняття-КВД повідомляється заздалегідь. Для підготовки до КВД обирається спеціальний оргкомітет, що розробляє зміст завдань. Бажано, щоб склад журі постійно змінювався. Можна вибрати когось із педагогів або старших вихованців. Члени журі при оцінюванні тактовно висловлюють свою думку, вказують на естетичний смак учасників гри, музичне оформлення, одяг, манеру говорити; правильність відповідей та ін.

Така форма заняття проходить незвичайно, цікаво, інформація не буде для дітей сухою, вони перебуватимуть під яскравим емоційним враженням.

Заняття-конференція

На підготовку заняття-конференції треба багато часу. Підготовка здійснюється поетапно:

I етап – педагог визначає тему конференції, навчальні завдання, час проведення.

II етап – педагог вивчає теоретичний матеріал з теми, використовує спеціальну літературу.

III етап – педагог здійснює розподіл завдань між вихованцями приблизно за два тижні до заняття-конференції. Для цього групу вихованців слід поділити на гетерогенні групи, враховуючи психологічну сумісність. Оголошується тема, призначається в кожній групі консультант. В разі потреби можна в процесі підготовки зробити зміни. Готуються повідомлення, виступи з цікавинками, випускається стінгазета; музична пауза підбирається, виготовляються стенди, плакати, малюнки.

IV етап - індивідуальні консультації педагога та вихованця-консультанта.

Заняття-конференція починається зі вступного слова педагога або вихованця, який повідомляє тему заняття, розкриває його значення, ознайомлює з планом проведення і почергово надає слово вихованцям, що готували виступи.

У кінці підводяться підсумки роботи.

Заняття-дискусія

Диспут, дискусія, розгляд, дослідження - це обговорення спільного питання. Дискусія включає три компоненти:

1. Пізнавальний (включає знання про предмет, що викликає суперечку, і проблемну ситуацію, яка виникла).
2. Операційно-комунікативний (означає вміння вести суперечку, відстоювати свою точку зору, володіти способами здійснення логічної ситуації),
3. Емоційно-оціночний (включає емоційні переживання, потреби, цінності, відносини, мотиви, оцінки).

Види дискусії:

- спонтанна дискусія (виникає в ході спільного вирішення проблеми всіма учнями чи групою вихованців),
- заздалегідь запланована дискусія (для цього діти попередньо ознайомлюються з предметами дискусії й відпрацьовують відповідну літературу);
- дискусія-діалог (2 вихованці), групова дискусія (3 і більше учасників).

Вимоги до дискусії:

- Проблема повинна відповідати віковій й накопиченому досвідові.
- Вихованцям необхідно володіти темою, яка ґрунтується на знаннях, вмінні, досвіді.
- Дискусія повинна розвиватися з основних питань і нести в собі суть протиріччя.

Дискусія — це один із методів розвитку творчого мислення із застосуванням теоретичних знань.

У процесі дискусії вихованці вчаться переконливо викладати свої думки, а також і володіти собою, спілкуватися з товаришами.

Для підтримки дискусії педагог повинен проявити такт і не засуджувати вихованця за неправильно висловлену думку; слід зупинити бажаючих посміятися над виступаючим.

Педагог не повинен спішити сам виправляти помилки, а краще запросити до нього вихованців, запропонувавши висловити свою думку з певного питання.

Заняття-імпровізація

Такий вид заняття, як заняття-імпровізація може використовуватись в різних напрямках роботи.

Імпровізація — це ні в якому разі не «спонтанність» проведення. А навпаки — це дуже добре сплановане заняття складного характеру, хід якого передбачає використання прийомів і методів, при яких можливі декілька варіантів проведення подальшої роботи будь-якого етапу заняття.

Заняття-імпровізація складне в підготовці для педагогів-початківців. Складність — у досягненні мети заняття, яка запланована на його початку. Тут необхідне віртуозне керівництво, щоб вибір дітей, передбачення їхніх відповідей не завели хід заняття в небажане русло.

Педагогу необхідно визначитися з вибором педагогічної технології, від якої автоматично залежить і вибір форми організації заняття. Заняття-імпровізація «співпрацює» з технологією «створення ситуації успіху».

Декілька порад щодо підготовки заняття-імпровізація:

1. Запланувати хід заняття в залежності від його мети.
2. Визначити всі можливі місця, де може виявитися проблемна ситуація для різних груп дітей; продумати варіанти виходу з неї.
3. Спланувати декілька варіантів роботи з дітьми різних груп.
4. Обміркувати та зробити правильний вибір методів, прийомів, які будуть підтримувати зацікавленість дітей та паралельно зможуть «підштовхнути» їх до визначення: яку саме вправу, роботу будемо зараз виконувати; перехід до певного етапу роботи, завдання (тобто «ініціатива — від дітей»).
5. Знову переглянути можливий розвиток заняття у відповідності до поставленої мети та задач.
6. Запланувати прийоми, які будуть поєднувати дітей різного рівня підготовки та різних груп.

Мета нестандартних гурткових занять — це вироблення окремих умінь, навичок, а також повне врахування вікових особливостей, інтересів, схильностей, здібностей кожного гуртківця. Головні елементи традиційного заняття — сприймання нових знань, їх засвоєння, узагальнення й застосування — присутні й на нестандартних заняттях, але в незвичайних формах.

Найбільш вдало буде використано нестандартне заняття на гурткових заняттях, де метою заняття є закріплення навчального матеріалу, тому що це заняття, наприклад, можна провести у вигляді конкурсу чи заняття - КВК, тоді вихованці не будуть примушені керівником гуртків згадувати матеріал, який вивчали на попередніх заняттях, а згадуватимуть для того, щоб перемогти своїх суперників – різна мотивація гуртківців. Вони підсвідомо будуть згадувати попередній матеріал.

Сьогодні заняття має посісти місце допоміжної форми навчального процесу, де керівник гуртків виконуватиме роль консультанта, методичного чи наукового керівника, контролера. Саме перехідною ланкою від авторитарного заняття до керованої керівником гуртків самоосвіти гуртківців, можливо, стане нестандартне гурткове заняття, що нині перебуває в центрі уваги.